

Víme vše, totiž že nevíme (skoro) nic

aneb o hledání pravdy v 21. století

Slovem roku 2016 bylo 9. prosince prohlášeno v Německu přídavné jméno „postfaktisch“¹, jímž je označována společnost, ve které se význam tvrzení neodvíjí od jejich pravdivosti. Pravdivostní hodnota argumentů přestává být důležitá, lidé se řídí stále častěji pocity a emocemi². Tradiční autority jsou obviňovány z propagandy a manipulace a lidé se od nich odvrací ke konspiračním teoriím. Dostali jsme se do vývojového stádia, ve kterém „víme vše, totiž že nevíme (skoro) nic“.

Sen francouzských revolucionářů o dostupnosti vzdělání pro všechny je dávno naplněn a rovnost příležitostí je v moderním světě (pomiňme nyní totalitní státy) zaručena. Navzdory tomu dosud nemůžeme říci, že díky tomu definitivně rozumíme světu. Naše poznání stále není úplné: čím hlouběji se dostáváme pod povrch, tím více záhad vystupuje. Svět je natolik složitý, že ho věda nedokáže vysvětlit. Toho řada subjektů využívá a zanáší ho úmyslně informačním šumem, který jim má přinést prospěch. A tak stále potřebujeme někoho, kdo by rozhodl, co je pravda a co lež. Oproti dobám minulým je tu jeden rozdíl. Soudcem jsme si tentokrát my sami.

V dvacátém prvním století je člověk poprvé v dějinách plně zodpovědný za své činy, za své volby. Má právo řídit se vlastním rozumem. Sám si vybírá to podstatné, sám určuje, co chce a nechce slyšet. Jde, kam touží jít, a volí si směr. Může se svobodně nadechnout i zadržet dech. Poznává, jaké to je žít. Zná svět a především sám sebe. Pochopit, proč říznutí se o ostrou trávu bolí, a poučit se z toho. Nepřijímat pouze dogmata vyřčená někým povolanějším. To nesmíš, to musíš. Celá letitá tíha „otročení“ společnosti, onoho dospívání pod přísným rodičem, jehož roli hrála v minulosti společenská a náboženská pravidla, to vše je pryč. Společnost dospěla. Ale stejně jako u adolescence jedince není ani přerod společenství záležitostí jedné noci.

Dítě při svém zrání přejímá vzorce chování od svých bližních. Učí se rozpoznat, co je dobré a vhodné následování a co je pouhý omyl, slepá ulička. Často má navíc cestu umetenou radami a příklady rodičů. Ale český národ se teprve před dvaceti sedmi lety ocitl z ničeho nic ve stavu demokracie, kterou zažil dříve ve své historii jen letmo a krátce. Oproti státům Západu mu byla odepřena možnost dospívat pozvolně. Prožít si pubertu, vzpírat se názorům zkušenějších, chovat se nerozumně. Jenže pokud přeskochíme celou pasáž adolescence, dostáváme se do situace, ve které si má dítě-společnost (za kterou bylo dosud vše rozhodováno shora) řešit své záležitosti zcela samo. Ovšem, metoda učení se „hazením do studené vody“, která byla v tomto případě praktikována, bývá poměrně účinná. Nicméně bývá provázena řadou vedlejších příznaků. U lidí koktáním, zadržáváním se či samovolným únikem moči, u společenství pak zmateností, napoleonským komplexem a vsudypřítomnou „blbou náladou“.

Moderní svět nabízí takovému zmatenému jedinci odpověď „na vše“. Se vznikem internetu a rozvojem sociálního života „na síti“ je mnohem snazší najít zdroje informací. Nic však nevíme o pravdivostní

1 Viz Gesellschaft für deutsche Sprache e. V. (<http://gfds.de/wort-des-jahres-2016/>)

2 Viz Josef Tuček, Vědecká fakta v době postpravdové (str.16,Lidové noviny, Praha, středa 28. 12. 2016)

hodnotě poskytovaných tvrzení. Problémem vyvstávajícím z práva svobodného vyjadřování se je však stále vzrůstající počet (v názorech lišících se) pramenů. K čemu je, že na nás po zadání otázky Co je to pravda? ³ Google vychrlí za setinu vteřiny dva miliony odkazů, ale každý z nich tvrdí něco jiného? Čemu můžeme věřit? A odpověď se opět naskytá sama. Věříme tomu, čemu věřit chceme.

„Lidé se obecně spíše vyhýbají nesouhlasným informacím, zatímco aktivně vyhledávají ty, které potvrzují jejich původní postoje v tzv. selektivním vystavení (selective exposure). Efektem těchto zkresení je podle Lodge a Tabera posilování původních postojů a jejich polarizace.“⁴

Zůstaňme ještě na chvíli u přirovnání společnosti k dítěti. Ve školním (a ještě mladším) věku si můžeme dovolit hrát si jen s těmi, které máme rádi. S kamarády. Parta, kterou nic na světě nerozdělí, která si slíbila přátelství až za hrob, kterou spojovala nenávisť k nespravedlivé paní učitelce přírodovědy a láska k Aničce z „Béčka“, může být však kamenem úrazu v dospělosti. V pracovním kolektivu při komunikaci „face to face“ se člověk naučí vycházet i s lidmi, kterým by nejradyji vysypal do vlasů kyblík písku. S ohledem na společenská pravidla a z nich vyplývající postihy myšlenky na podobné chování bývají udušeny už v zárodku. Jinak to však chodí na sociálních sítích. Tam, kde člověk komunikovat „s nepřítelem“ nemusí, raději se kontaktu vyhne. Tím však vznikají jakési sociální bubliny, do kterých se neuzavírají jen jedinci, ale celé skupiny osob se stejným názorem na určitou problematiku. Avšak tím, že komunikace probíhá jen mezi spřízněnými dušemi, mizí z virtuálního života mnohých lidí odlišné vidění světa a dochází k polarizaci společnosti. Již Sokrates tvrdí, že pravda - a tedy i jistota - se nejlépe hledá v dialogu. Vycházíme-li z této myšlenky, dojdeme k závěru, že se tito (myšlenkově izolovaní) jedinci stávají mnohem snáze manipulovatelnými. Nejen členy své skupiny (od nichž mohou v zápalu boje za jedinou pravdu přejímat postoje, které jim byly do té doby cizí), ale zvláště pak silami, které pravdu úmyslně posunují.

Právě propaganda je dalším problémem dnešního světa. Spojuje (a zároveň rozděluje) dvě základní svobody spojené s médii. Právo příjemce na získání pravdivých informací a právo autora vyjádřit svůj vlastní názor. V době internetu je stále těžší oddělit webové stránky přinášející objektivní pravdu od subjektivně pojatých názorových blogů. Ve Spojených státech až na výjimky neexistuje nic, co bychom mohli nazvat „nezaujatým“ médiem, zpravodajství se oficiálně přiklání v politických otázkách na stranu demokratů, či republikánů. Výhodou tohoto systému je fakt, že s objektivitou nikdo nepočítá, a chce-li si někdo utvořit kompletní obraz o dané události, sleduje více zdrojů, porovnává a sám si tvoří názor. U nás bylo od obdobného principu, zavedeného za časů první republiky, během vlády totality upuštěno. Hlas jedno silného státního zpravodajského média (ponechme nyní zábavní a odborná média stranou) se po revoluci převtělil ve více společností, které svou činnost prezentovaly jako ryze objektivní, odpovídající novinářskému kodexu⁵. Ale je nutné si uvědomit, že lidskou přirozeností je zaujímat a šířit názory. Ač bývá neutralita a faktičnost stále vyžadována, člověk (a tedy i žurnalista) vždy podvědomě zaujímá k problému okamžité stanovisko, které pak - u seriózních zdrojů jen mezi řádky“ - posílá dál. A tak v různé míře dochází k názorové vyhraněnosti médií, zapříčiněné již výše zmíněným vytvářením uzavřených sociálních skupin. Nebezpečí tkví v tom, že zatímco za minulých

³ Velmi záleží na uchopení této veličiny. Pravda, jakožto hlas silnějšího, pravda, jakožto objektivní názor, pravda jako kompromis. Hledáním podstaty pravdy se zabírá filosofie a existuje mnoho stanovisek, které ji pojmají různým způsobem. Může být nestranná i subjektivní, absolutní i relativní. Pro náš účel využijme obecnou představu pravdy, která je dle korespondenční teorie (formulované již Platónem - viz www.utb.cz/file/33424_1_1/) chápána jako shoda tvrzení s objektivní realitou.

⁴ HRBKOVÁ, Lenka (2014). Emocionální volič: stav studia emocí v politologii. Acta Politologica 6, 1, 44. ISSN 1803- 8220

⁵ Novinářský kodex <http://www.syndikat-novinaru.cz/etika/kodex/>

režimů při čtení novin člověk předem počítal se zatajením jistých faktů, dnes je z hlediska obsahu nutné být obezřetný i při čtení zdánlivě nestranných a nepředpojatých deníků⁶.

Kromě tohoto typu (řekněme očividné) propagandy se rozmáhá v těchto časech i jiný „nešvar“. Nezávislá média jsou skupována několika málo společnostmi a moc určovat, co a jak se bude psát, tedy přechází do rukou úzkého kruhu lidí – vlastníků těchto firem. Jejich ekonomické zájmy mohou ohrožovat pluralitu názorů, neboť mají-li zpravodajské společnosti vynášet, je třeba, vedle prodeje reklam, psát především o tom, co se bude lidu líbit – a majiteli nebude škodit. Pokud má totiž (byť jen jedno) vlivné masové médium z velké části pod kontrolou jeden člověk, vyvstává riziko manipulace plynoucí ze střetu zájmů. Zvláště pak, jedná-li se o osobu politicky angažovanou.

A ještě jeden zlozvyk žurnalistů činí utváření si nezkresleného názoru těžším, než by bylo nutné. Bulvarizace médií, která se dříve týkala jen pokleslé literatury, je dnes všudypřítomná. I seriózní listy v rámci konkurenčního boje sklouzávají stále častěji k uveřejňování zpráv s vulgárním (nejen v původním smyslu slova) obsahem, o vizuálním podání nemluvě.

Novinářský kodex, požadující uvádění nezkreslených, z kontextu nevytržených informací, pouze apeluje na základní lidskou slušnost, neslouží jako vynucovací prostředek. S přihlédnutím ke světu, ve kterém není možné ověřovat informaci z několika zdrojů, chceme-li s ní přijít na trh první (a zaujmout co nejpoutavějším titulkem), je logické, že bez tvrdých postihů se na kodex dbá snad jen v dětských časopisech.

„...někteří lidé tvrdí, že proti nízkému tisku se nemá bojovat jinak než zvyšováním obecné kulturní úrovně. To asi je, jako by někdo chtěl zamezit lichvu, kapsářství a jiné majetkové delikty nikoliv zákony proti zlodějství, nýbrž mravní výchovou nejšířších lidových vrstev. Ona by ta výchova sice byla v každém směru dobrá, ale zloději by při ní kradli dál. Rovněž vyšší kulturní úroveň by byla věc krajně chvályhodná, ale šlo by to s ní strašně pomalu, zatímco nejnižší tisk nabývá u nás půdy povážlivě rychle; dokonce vzhledem k zvláštním domácím podmínkám je hrubší a nečistší než kdekoliv jinde.

Daleko účinnější cesta by ovšem byla, kdyby se o nápravu postarali sami novináři a z důvodů stavovské cti se zbavili jakéhokoliv styku s vulgárním tiskem. Ale i tato cesta je u nás naprosto zavřena tím, že žlutý tisk je spojencem určitých politických skupin a osob, kterým všelijak slouží.

[...]

Tož zbývá přece jen snad ta jediná cesta: vzít v úvahu tiskové zákony a změnit je tak, aby účinně a rychle postihovaly lživý a zlolajný tisk. Je sice nepopulární volat po náhubku; ale kde jsou podezřelí a kousaví psi, je lépe mít na ně náhubek než být nucen jít na ně s holí. S dnešní praxí tiskových zákonů je už dostatek zkušenosti; není načase dát hlavy dohromady a povědět si, v čem a jak zvýšit jejich účinnost a autoritu?“⁷

Otázkou postihů lživých textů v tisku se, jak vidno, zabýval již Karel Čapek. A v dnešní době, kdy podobných případů (obzvláště na propagandistických webových stránkách⁸) stále přibývá, se toto téma jeví ještě palčivějším než tehdy. Co dělat, nechceme-li porušit svobodu vyjadřování danou

⁶ Zde je sice jako příklad užito tištěné médium, stejně (a ne-li v hojnějším množství) bychom mohli tytéž manipulativní praktiky (spočívající v částečném zatajování pravdy a zjednodušování problémů), často ospravedlňované ve jménu co nejrychlejšího předání zprávy příjemci, najít u médií nového typu, tedy internetových. Sociální sítě typu Twitter nebo Facebook šíření nepotvrzených, nejednoznačných informací (mezi nimiž tvoří pak zvláštní podskupinu „hoaxy“, úmyslně mystifikující zprávy) podporují už jen svým účelem – předat novinky co největšímu množství lidí (s podobným smýšlením, čehož je docíleno funkcí „sledovat“, případně navázáním virtuálního přátelství) za co nejkratší dobu.

⁷ ČAPEK, Karel. Z ostudy kabát. Přítomnost. Praha, 1929, 6(1.), 2.

⁸ Analýza manipulativních technik na vybraných českých serverech (provedená roku 2016 M. Gregorem a P. Vejvodovou z fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity) například Parlamentní listy, AC24 nebo Sputnik (viz http://www.evropskehodnoty.cz/wp-content/uploads/2016/06/Vyzkumna_zprava_Analyza_manipulativnich.pdf).

Listinou základních práv a svobod a zároveň cítíme, že omezit činnost manipulátorů, kteří ohrožují demokracii, je vysoce žádoucí? Přiznávám, že sama dosud neznám odpověď. Cenzura, jak si starší generace jistě pamatuje, není východiskem. Pozdvihnutí obecné kulturní úrovně, které navrhuje Čapek je (jak sám uvádí) bohulibý běh, bohužel však na dlouhou trať. Navzdory rozšířenému přesvědčení můžeme konstatovat, že úroveň užitečné vzdělanosti se naopak snižuje. Objem látky, která je žáky vstřebávána během studia, paradoxně stále roste, chybí však důraz na samotné pochopení učiva, na syntézu a využití poznatků v praxi. Dnešní mladí toho sice možná vědí víc než jejich rodiče a prarodiče, ale se svými znalostmi neumí pracovat, nezvládají propojit jednotlivé vědní obory. Kvantitativní hledisko převážilo ve výuce nad kvalitou. Jenže povrchní vzdělání není skutečným vzděláním, neboť nám neumožní vytvořit si dostatečné podklady pro utvoření si názoru.

Abychom rozpoznali pravdu a zaujali odpovídající stanovisko, musíme být kvalitně vzděláni. Nemyslím tím pouhé poučení, ale kontinuální studium, hledání smyslu jevů, nalézání podstaty. Pakliže budeme příliš líní ověřovat si informace z více zdrojů, ona snaha osvícenců po dosažení svobody poznání byla v našem případě zcela zbytečná, neboť svobodné poznání samo o sobě nezaručuje, že je pravdivé.

Kdo a jakým právem v současnosti určuje, co je pravda a co je omyl? My. Jakkoli pseudovědecky může tvrzení znít, věřím v jeho pravdivost. Doba, kdy ti na hoře rozhodovali o nás bez nás, je pryč. Bohužel, naše chování se ještě nestačilo přizpůsobit situaci. Stále čekáme, až nám někdo řekne, čemu věřit. Ale řada je na nás. Přemýšlení bolí, a snad proto se nám do něho nechce. Pečlivé prozkoumání problematiky je na rozdíl od černobílého vnímání světa mnohem dlouhodobější prací s nejistými výsledky. A prozření bývá často spojeno s rozčarováním. Není divu, že často již od malička odmítáme přijmout celou realitu. Nechceme vědět, co vedlo macechu k tomu, že byla na Popelku zlá, nechceme se učit rovnici o dvou neznámých, když ji pro zítřejší test z matematiky nepotřebujeme, nemáme zájem pochopit, proč brali beatníci drogy. Sami si omezujeme rozhled pošetilou domněnkou, že stačí holá fakta, netřeba znát souvislosti. Z praktických (a pragmatických) důvodů si svět zjednodušujeme a ztrácíme tak možnost dobrat se pravdy; odmítáme diskutovat s oponenty a falešně se tak utvrzujeme ve správnosti svého mínění; hledáme podklady v médiích, která zřejmě nejsou a nemohou být objektivní. Stanovujeme si hranice poznání. My sami a nikdo jiný. A musíme se naučit nést za to odpovědnost.